
Васіль Быкаў

...кожная вялікая мэта патрабуе
вялікіх намаганьняў і няменшых ахвяраў...

Прыпавесьці

МУРАШКІ

Памяці Уладзіміра Караткевіча

Ніколі і нікому з зямных істотаў ня бачны Пан Бог сядзеў на камяністым пагорку ля здаўна прывабнага для яго Тыверыядскага возера і стомленым позіркам азіраў бязьлюднае навакольле.

Ён апусьціўся на зямлю ў апошнюю суботу ліпеня. Пералёт ад галактыкі NGC-6240 стаўся нялёгка нават і для Пана Бога — магнітныя буры каля Скарпіёну, д'ябальская гравітацыя ў раёне Вялікай Чорнай дзіры, метэарытны дождж з нукляярным градам па ўсёй паласе Млечнага шляху. Што і казаць: Сусьвет, створаны Богам, яўна выпадаў з-пад ягонае ўлады. Думаў, што ўжо на Зямлі так ня будзе, на Зямлі павінна

панаваць ціш ды лагода, і стомлены Пан Бог нарэшце адпачне.

На Зямлі ён даўно ўжо ня быў, заняты тытанічнымі справамі ў іншых сусьветах, меркаваў, што зямляне няблага абжыліся без яго, і Пан Бог ім непатрэбны. Што ж, паводле свае натуре ён быў талерантны і дапушчаў часам такое, што і ня трэба было б дапушчаць. Але ж ён пакінуў тут не якіх кузурак — стварыў адмысловых істотаў Гома сапіенс у асобах дзяўчыны Евы і хлопца Адама, надзяліў іх прыгажосцю і лагодай. Ужо яны павінны былі палагодзіць зямное жыццё ў райскім куточку Сусвету. Ды, відаць, ён памыліўся. Не наладзілі нічога ягоныя сапіенсы, а тое прыўкраснае, што ён ім пакінуў, збаёдалі бяз рэшты. Як Пан Бог прачытаў у Нябесных сферах, шмат прыкрага адбылося на зямлі за якіх пару мільёнаў гадоў ягонай адсутнасці, і тое напаўняла Боскую істоту нязбыўнай скрухай і самотай.

Найперш гэтая пакінутая ім на зямной гаспадарцы парачка адцуралася Боскага завету, спакусілася на грэх, і людства пачало бурна пладзіцца. Што пладзіцца, тое хай сабе, калі б разумна і па добрасці. Дык жа не! Адамавы дзеці ўдаліся зусім не ў памяркоўнага Адама, а хто ведае ў каго яны ўдаліся. Яшчэ змалку пачалі дурэць і сварыцца, падросшы, зусім перасталі слухаць бацькоў, навучыліся лайдачыць і піць — не ваду нават, а нейкае д'ябальскае пітво, названае віном. Пан Бог ніякага віна на зямлі не рабіў, хіба пасеяў дзе-нідзе салодкі вінаград — для малых і жанчынаў; мужчыны ж павінны былі паляваць на дзічыну і харчавацца мясам. Дык не, найперш мужчынам захацелася віна, якое рабіла іх дурнямі і натхняла на бойкі. А дзе бойкі, там кроў і рабаўніцтва, якое стала дужа прыбытковым промыслам. Хто болей забіваў, той і рабіўся болей багаты, болей падграбаў пад сябе іншых і прагнуў улады. Стварылася няроўнасць, зайздрасць да болей удачлівых, з'явілася варажнеча. Зайздрасці і варажнечы спрыялі жанчыны, якія мудра ўхіляліся ад забойства, але ўмела натхнялі на тое мужчынаў, маючы з гэтага сваю карысць.

Жыхарства на Зямлі расло, і разам з ім распаўзаліся па абшарах варажнеча і забойства, якія назвалі войнамі. Сьпярша ваяваў род з родам. Адзін род дашчэнту выбіваў іншы род, мяркуючы, што, перамогшы, адпачне ў міры. Дзе там! На зьмену пераможанаму роду паўставаў іншы, пакрыўджаны, якому даўно нехапала выпасу для яго козаў, і ён мкнуўся захапіць суседні. Як усе выпасы, пагоркі і даліны апынуліся захопленыя, варажнеча і войны на тым не спыніліся.

Аказалася, што некаторыя з плямёнаў маюць ня чорныя, а сьветлыя валасы і зараз жа ўсчалася новая барацьба паміж чорна і сьветлавалосымі. На той раз перамаглі сьветлавалосыя. Кінулі дзікім зьвярам трупы пераможаных чарнавалосых і пачалі сьвяткаваць перамогу. Сьвяткавалі доўга і ўрачыста, здавалася ворагаў паблізу не засталася. Але яшчэ ў час сьвяткаваньня самыя пільныя заўважылі, што хрысьціца сьветлавалосыя неаднолькава — адны двума пальцамі, а іншыя — трыма. Быў скліканы вялікі Сінкліт, які вырашыў, што хрысьціца двума пальцамі няправільна, што за тое трэба караць. Двухпалыя

пачалі ўпарціцца ва ўласным звычаі, і іх пачалі перасьледваць: лавіць, саджаць у цямніцу, некаторых нават тапілі ў рэчках — на корм рыбам і ракам. Такім чынам амаль панішчылі ўсіх двухпалых, тыя каго ўтапіць не пасьпелі, перакваліфікаваліся ў трохпалых. Але тады за двухпалых заступіліся нейкія заморцы — ня так за людзей, як за нейкую выдуманую справядлівасьць. Пачалася вайна з чужынцамі. Сьветлавалосыя біліся ўпарта, некалькі гадоў, перасталі нават араць і сеяць, усчаўся вялікі мор, але спыніць вайну было нельга, бо вайну назвалі Сьвяшчэннай. Тая вайна выдалася самай доўгай, ёй было аддадзена некалькі пакаленьняў. Апошнія з іх ужо і ня памяталі, з чаго ўсё пачалося і, калі старыя казалі, што — праз пальцы, не маглі паверыць: такое глупства! Хай бы хрысьціліся, як хацелі. Але ўсё роўна ішлі ў бой і гінулі, забіваючы ворагаў — спыніць вайну было нельга. Ведама, што пачаць вайну можа і дурань, а спыніць яе ня дадзена і Пану Богу.

Тая вайна сама скончылася, бо скончыліся сілы з абодвух бакоў. Сьветлавалосыя палічылі, што перамога на іхнім баку. Заморцы былі іншае думкі. Запанавала няпэўнае перамір'е. Бакі трохі спачылі і тады агледзеліся, што ваявалі ня ўсе аднолькава. Шмат загінула, іншыя зьнемагліся, ды выжылі. Але знайшліся і такія, што нават забагацелі з вайны: занялі пасады, збудавалі шыкоўныя халупы пад шырачэзным пальмавым лісьцем, захапілі мяккія гамакі з сінтэтыкі, ад ворагаў навучыліся, есьці ня палачкамі, як раней, а глыбокімі лыжкамі. Праз год пасья той перамогі ў вялікай вайне пачалася ўнутраная вайна, ды такая лютая, што Пан Бог цяпер думаў, лепш бы ўжо гэтыя сьветлавалосыя атрымалі паразу. Кожны ненавідзеў іншага, брат рэзаў брата, дзеці цураліся бацькоў — пачуцьцямі кіравала варажнеча і зайздасьць. Усе крычалі аб нейкай справядлівасьці, пра якую нічога ня чуў і ня мог зразумець таго слова нават сам Пан Бог. І ён дужа сумняваўся, што тое разумелі людзі, якія пралілі за яе столькі крыві.

Але і грамадзянская вайна была скончаная. Справядлівасьці не дамагліся, затое парэзалі ці ня большую палавіну насельнікаў. Жывыя не спраўляліся хаваць мёртвых. А то і не хавалі — такая нянавісьць нават да мёртвых панавала ў народзе. І не хавалі б ніколі, калі б дух ад нежывых целаў ня быў гэтка нясьцерпны. А пахаваўшы, тут жа магільны раўнялі з зямлёй, каб не засталася і знаку. (Пан Бог, аднак, усё бачыў, для яго ня трэба было адмысловага знаку).

Былі і яшчэ вялікія, сьвятыя і татальныя войны — за землі, ідэі, нацыянальныя інтарэсы. Былі чатыры вайны за справядлівасьць, тры — за зьяняваную праўду і нават вайна супраць войнаў — можа, самая жорсткая сярод іншых.

У час кароткага перадыху было выяўлена, што ўвогуле ваявалі дарма, ніводная вайна ня вырашыла ніводнай праблемы, а толькі спараджала нямала новых. Але хто вінаваты? Ну вядома ж, вінаватыя мужчыны. Гэта з іх ліку былі генералы і палкоўнікі, якіх узнагароджвалі, шанавалі, якім сьпявалі пранікнёныя гімны. А яны падвялі. Ужо жанчыны напэўна б ваявалі лепш і хутчэй здабылі перамогу. Усчаўся новы глабальны рух фемінізму. Жанчыны падняліся на мужчынаў.

То ўжо напэўна была самая жажлівая і доўгая вайна на Зямлі. Змагаліся ня толькі з людзьмі, але і з людскімі пачуццямі. Найгоршым лічылася праклятае абодвума бакамі пачуццё каханьня, праз якое і пачалася глабальная варажнеча. Закаханых пачалі караць самаю страшнай карай, для чаго давялося выдумаць электрычнасьць і расчапіць атам. Кахаць было дазволена толькі аднаго чалавека — галоўнага Ката і ягонае начыньне — шырокую сякеру. Сякеру, заўжды вострую і блішчастую, дык дужа кахалі жанчыны. Казалі, яе дотык да далікатных шыяў быў непараўнальна пяшчотны. Але як Кат пастарэў ад нялёгкае працы, каханьне да яго стала мала папулярным нават сярод жанчынаў. Ды й то — каму патрэбны нямоглы кат? Быў кінуты лозунг: каханьне замяніць на нянавісьць! Нянавісьць разумелася шырока і з абодвух бакоў была прызнаная за агульначалавечую маральную каштоўнасьць. Тое ні ў мужчынскім ні ў жаночым лагеры не выклікала прэрэчаньня і нават на пэўны час кансалідавала нацыю ў яе сьвятой барацьбе за вынішчэньне.

І во — вынішчыліся.

Учора Пан Бог паціху абляцеў на аблачыне ўсю зямлю і нідзе ня згледзеў нікога. Толькі сярод джунгляў ля Амазонкі варушыліся ў лістоце нейкія стварэньні, а так усе загінулі; пагоркі і выпасы былі пустэльнія, — ні гарадоў, ні паселішчаў, ні якіх халупаў. Асабліва ўразіў Пана Бога кавалак сушы на поўнач ад рэчкі Прыпяці — такі быў слаўны куточак, не гарачы і не сыцодзёны, некалі поўны зьверыны, рыбы і птушак, аддадзены неблагому працавітаму племю дрыгавічоў. І што сталася? Засыпаліся нуклеярамі, здурнелі і вымерлі. Во і рабі людзям дабро!

Стала зразумела Пану Богу, што ўсё трэба пачынаць спачатку.

Але каму пачынаць? Ясна, што людзям няварта давяраць тое. Ужо аднойчы было даверана і што атрымалася? Сорам адзін.

Порсткая чародка чорных мурашоў сноўдала каля босых, натружаных за даўгое жыццё Боскіх ног. Адзін муравейка, мабыць, самы з іх сьмелы, борзьдзенька ўскараскаўся на Боскі вялікі палец і раздумна зьнерухомеў. Пан Бог сьпярша памкнуўся яго стрэсьці прэч, ды падумаў: а можа, г э т ы м? Будуць сабе мітусіцца, рупіцца, бяз сваркі і варажнечы, грахоў ды эмоцыяў.

Сапраўды, варта было падумаць.

2001

РЭДКІ ДАР

Добрая была краіна — мяккая прырода, спрыяльны клімат, працавіты люд. А не шанцавала. Не было ладу ў грамадстве, варажнеча і барацьба кланаў і рэгіёнаў давялі народ да галечы. Змагаліся ў магістраце, біліся ў карчмах і па плошчах. Людзі казалі: усё таму, што няма здатнага валадара. Валадары спрэс траплялі няўдалыя, асабліва апошні. Тэрмінова трэба было выбраць лепшага, разумнейшага. Каб клапаціўся пра край, а ня толькі пра сябе і сваю радню.

Абралі новага — здаецца, адукаванага і паважнага, як і дамагаліся старэйшыя. Ужо гэты быў і разумны, і сталы, гадоў пад 70, паводзіў сябе спаважна, — важна сядзеў у прэзідыуме, важна хадзіў і мовіў.

Усміхаўся рэдка, быў строгі да падначаленых. Ён меў цвёрдыя ўстаноўкі ва ўсім — у гаспадарцы і гандлі, ведаў, як найлепш спаганяць падаткі і караць нядоімшчыкаў, каб багаццелі казна. Дужа паважаў традыцыі продкаў і нікому не даваў адступіцца ад іх. Але менавіта тое і выклікала незадавальненне маладзейшых, якія казалі, што падаткі празмерныя, мытні рабуюць гандляроў, а чыноўнікі бяруць непамерны хабар. Маладыя запатрабавалі дазволу жаніцца ў 20 гадоў, а не ў 25, як было раней устаноўлена. Ну і салдатчына. Каб салдатаў ня мелі права біць ні фельдфебелі, ні афіцэры, а толькі генералы. (Меркавалі, што ў старых генералаў ня надта дужыя кулакі).

На вялікім сходзе тое было прызнана разумным, і старога валадара, які не пагаджаўся, скінулі. Абралі новага, маладога, энергічнага, — думалі: ужо ён навядзе парадак. І ён пачаў энергічна наводзіць. Найперш пасадзіў у турму ўсіх нязгодных, звольніў старых генералаў, на іх месцы пасадзіў маладых, як сам. Узяўся апантана разьвіваць спорт, бо сам гуляў у шэсьць спартовых гульняў, уключна з футболам і валеяболам. У краіне ўзяліся будаваць стадыёны, лядовыя палацы, трэкі ды іпадромы. Наладжвалі спаборніцтвы з суседзямі, якіх, вядома ж, перамагалі. Тое выклікала незадавальненне ў суседзях, казалі: пудлююць, прымаюць допінгі. Спартовая напачатку варожасьць праз шэраг гадоў прычынілася да вялікай вайны, у якой сам Валадар узяўся камандваць войскам. Ды атрымаў паразу. Ад злосьці ён загадаў расстраляць сваіх камандзіраў, што было неадкладна зроблена, але і сам захварэў на нейкую псіхічную хваробу, якая яго суткамі трэсла, бы ў ліхаманцы. Давялося выбіраць новага Валадара.

На гэты раз новым абралі не маладога і не старога, не сьвятара і не вайскоўца — памяркоўнага вучонага з тутэйшай вучэльнай катэдры. Гэты пра ўсё разважаў з пазіцыяў навукі, тэалогіі і асьветы. Перш, чым падпісаць які Указ, абгрунтоўваў яго з пазіцыяў высокай маралі і крыштальнай этыкі, шмат гадоў біўся над выпрацоўкай сталай нацыянальнай ідэі. Пакуль ён рабіў тое, раскралі казну, а ён ніводнаму казнакраду нават не адсек рукі — казаў: тое амаральна, сьмяротную кару прызнаў негуманнай. На пасаду галоўнага паліцмайстра прызначыў старога прафесара, які ведаў шэсьць замежных моваў (у тым ліку і кітайскую) — каб мець магчымасьць дапытаць кожнага зламысьніка ці замежнага шпігуна. Але так сталася, што не дапытаў ніводнага — шпігуны якраз ня ведалі тых моваў, якія ведаў паліцмайстар. Тое і вядома — шпігуны болей працавалі рукамі. І нагамі. Вучоны Валадар увёў абавязковае навучаньне для маладых дзяўчатаў, дзеля таго паслаў у жаночыя школы нямала маладых настаўнікаў. Але так сталася, што дзяўчаты толькі і рабілі, што кахаліся з настаўнікамі, якія за гэта ставілі ім добрыя адзнакі. Тады адна з іх, званая Фэклай, што болей дбала пра навуку, бо не набрала прыгажосьці, выступіла супраць палітыкі Валадара. Рабіла яна тое на мітынгх і сходах так імпэтна і пераканаўча, што набыла сабе

нямала прыхільнікаў, найбольш сярод незаможных перастаркаў-жанчынаў. Асабліва на той час, як стомлены клопатам і надломлены няўдачамі Валадар захварэў на шызафрэнію. Як ён адрокся ад пасады, Вялікі сход абраў Фёклу Валадаром. То быў сьмелы ўчынак у нацыянальным маштабе.

І праўда, сьмелы ўчынак меў немалыя наступствы. Некаторыя спалохаліся, што, стаўшы Валадаркай, Фёкла на ўсе ключавыя пасады пасадыць жанчынаў і пачнецца матрыярхат. Аж не. На шматлікія хлебныя і ганаровыя пасады пасадыла маладых пекных мужчынаў, якімі найперш і апекавалася. Сталася так, што ў іхніх мужчынскіх вачах яна зрабілася першай прыгажуняй, усе захапляліся ёю, супернічалі адзін з адным за права быць да яе бліжэй. Разам у краіне пачалі шанаваць усіх іншых жанчынаў. Адзін мастак вырашыў напісаць іх партрэты, стварыўшы грандыёзную (на 10 км) галерэю. Але сімпатыі Валадаркі былі ўсё ж на баку гжэчных мужчынаў. Адносіны да суседніх краінаў вызначаліся пераважна тым, якога веку там былі валадары. З маладымі валадарамі Фёкла ўсяляк сябралася, а са старымі (як, напрыклад у краіне Тарундзіі, дзе прэзідэнтам быў стараваты і таўсты чалавек) стасункі былі варожыя.

Так доўжылася шэраг гадоў і, мабыць, ня хутка скончылася б, калі б не адзін выпадак. Самы ўлюбёны Валадаркі, яе прэм'ер, дужа гжэчны мужчына, хакеіст і нядаўні бард, неяк зблытаў дарогу ў кабінет Валадаркі і апынуўся ў спальні яе маладой камерысткі. Таго было даволі, каб Валадарка ўпала ў істэрыку і разам зьненавідзела ўсіх мужчынаў. Жанчынаў таксама. Быў вялікі скандал, гжэчнага прэм'ера з камерысткай пакаралі на электрычным крэсьле, пасья чаго атэістка Фёкла скіравалася ў кармелісцкі манастыр.

У палацы сабраліся патрыярхі, іерархі ды заслужаныя генералы, вырашалі, каго абраць зноў. Але каго хто ні прапаноўваў, не было агульнае згоды. Дужа шмат няўдачаў зазнала краіна за час таго выбарчага кіравання, баяліся памыліцца зноў. Тым болей, што якіх-небудзь законаў наконт валадара не існавала. Было шмат розных — ад памеру падаткаў на сабак і козаў да шырыні генеральскіх лампасаў, а якім быць валадару, ні ў адным законе не было прадпісана. Таму меркавалі дужа няўпэўнена. Адныя казалі, каб абавязкова высокага і ня надта тоўстага. Другія — каб з вусамі. На тое іншыя пярэчылі — можна і без вусоў, але каб бяз лысіны, тое ўжо пэўна. Лепш, каб з сіваватай чупрынай. Некаторыя прапаноўвалі, каб адукаванага, але ім запярэчылі, што адукаваныя ўжо былі, якой з іх карысьці? Куды лепш непісьменнага, але паслухмянага. Каб слухаўся народ. Але нехта сказаў, што калі зважаць на народ, дык да-алёка заедзеш. Куды Макара цялятаў не ганяў.

Тым часам ззаду на праходзе стаяла дзяўчынка Марыська. Яна прыйшла сюды з мамай-прыбіральшчыцай, ды тая чакала здаля, калі скончыцца задоўжанае паседжаньне, каб пачаць прыборку. Дзяўчынка дужа ўважліва слухала барадатых дзядзькоў, і як настала стомленая пауза, раптам мовіла:

— Я хачу, каб вясёлага...

Усе ў залі змоўклі, павярнуліся назад, а затым дружна засьмяяліся.

— А й праўда, — сказаў нехта. — Голас дзіцяці — голас ісыціны. Падобна, з ім пагадзіліся. Бяда, аднак, што дома вясёлых не засталася — вывеліся. Давялося пасылаць за мора, пазычаць валадара ў суседзяў. Доўга чакалі і радаваліся, што прыедзе нарэшце вясёлы заморскі Валадар. Ды той нешта ня ехаў, і ў краіне думалі з трывогай: няўжо і там вывеліся вясёлыя?

ГЕРОЙ

Племя тэрарызаваў Дракон.

Дзе ён жыві-пасяляўся, ніхто ня ведаў, — можа, дзе блізка, а можа далёка, можа не на зямлі нават. Але ён дапякаў племю штогод. То хапаў у полі маладых дзяўчатаў, а то і хлопцаў, то дашчэнтку вытоптаў пасевы, то бурыў халупы. А то насылаў на племя свой драконаўскі мор, калі ў полі не вырастала нічога, і племя трывала люты голад. Як было бараніцца ад таго зьверыядаўца, ніхто ня ведаў. Праўда, здавён часу было заведзена ахвяраваць. У пэўны вясновы дзень, як пачыналі сачыцца маладым сокам бярозы, старэйшыны родаў збіраліся ля трох камянёў на Дубовым капішчы і выбіралі Героя. Ахвярай яго не называлі, тое не было прынята, называлі ласкава і спаважліва Героем. Героя пасылалі ў ахвяру Дракону, які затым і праўда, прыціхаў на колькі часу, пераставаў назяць племю. На палёх сьпеў ураджай маісу і кукурузы, сьцеў статак. Ды й хваробы быццам адкараскваліся ад людзей племя. Але толькі на пэўны нядоўгі час. Між тым племя шанавала чарговага Героя-ахвяру. На капішчы яму ладзілі помнік — высока пілавалі самы тоўсты дуб і з таго мажнага пня высякалі чалавечую выяву. То была складаная праца і давяралі яе самым майстравітым людзям, самым шчырым і адданым вернікам. Такіх пнёў-ідалаў на капішчы за гады набралася ўжо некалькі тузінаў, усе сьсечаныя дубы, груба, але выразна аздобленыя людскімі абліччамі. Яны ўважаліся за сьвятых, дужа шанаваліся. У іхні гонар спраўлялі імшу — напачатку лета, па заканчэньні палявога сезону, пасярод зімы. Ім таксама ахвяравалі, але не мужчынаў, якіх у племені ўсё ж шанавалі за іх рабочыя рукі, а найбольш з дзяцей — хлопчыкаў ці дзяўчынак. Тых, што самім карцела ахвяравацца, бо тое было прыгожа — з вянкамі на галоўках, пад радасныя сьпевы наўкола. Ахвотнікаў і ахвотніц было нямала, выбіралі самых прыгожых і безаганых у паводзінах. А таксама ад лепшых бацькоў, ад горшых таго не заслугоўвалі. Горшыя гаравалі пад драконаўскім прыгнётам — рабілі ў полі, пасьвілі жывёлу, няньчылі малодшых. Абраныя разам з дымам узносіліся пад аблачыны, дзе было іншае, райскае жыцьцё. Разам з Героем іх таксама шанавалі шэраг наступных гадоў. Аж пакуль не зьяўляўся наступны Герой. Тады ўсё племя пераключалася на шанаваньне таго, новага.

Хлопец Кім сапраўды быў самы дужы і, можа, самы сьмелы сярод немалой юначай грамады племя. І яшчэ ён дужа добра сьпяваў. Мабыць, менавіта таму, як зьявілася чарговая патрэба ахвяраваньня, выбар старэйшынаў патрапіў на яго. А патрэба сталася дужа пільная —

ужо з вясны Дракон тройчы абрынаў свой гнеў супраць племя — найперш ушчэнт засушыў палеткі, пасля наслаў на іх град і напасьледак задушыў у ваколіцах трох маладых дзяўчатак. Старэйшыны меркавалі, што тое – не астатняе ў той год драконава злачынства, неўзабаве трэ чакаць новых. Бо ўжо другі год не ахвяравалі, не пасылалі да Дракона Героя.

Як казалі Кіму, што сёлета ягоная чарга, хлопец узрадваўся гэткаму памяркоўнаму выбару. Тым болей, што ён ужо ведаў, з якога дуба будзе змайстраваны помнік яму — той самы высокі дуб ля скрыжаваньняў дзвюх сьцежак на капішчы быў бачны здалёк.

Праводзілі Героя ціхмяным летнім адвячоркам, як людзі папрыходзілі з поля. На капішчы расклалі вялікае вогнішча, наўкола якога сабралася ўсё племя. Галоўны і самы стары сьвятар зычна пракрычаў закляцці на чатыры бакі сьвету. Усе радаваліся, будучы ўпэўненыя, што ўжо цяпер Дракон надоўга ўціхамірыцца, а Кім шчасьліва ўвасобіцца ў пашаноўнага дубовага Ідала. Радаваліся бацькі Кіма, яго два малодшыя браты, якім стала наканавана зрабіцца роднымі братамі Героя; яны таксама гатовыя былі ў свой час пераняць ягоны прыклад. Радавалася каханая дзяўчына Кіма. Хоць, вядома, расстань — справа нялёгкая, але ж то расстаньне абы з кім — з Героем! Толькі Кімава маці не адчула вялікай радасьці, дык то ж — маці. Ня надта сьвядомая, абцяжараная матчынымі забабонамі, яна была бясьсільная перад самотай разлукі. Маці сама ад таго пакутвала, ды не магла перамагчы сябе.

Як зьмерклася, Кім узяў свой востры меч і, адышоўшы ад вогнішча, зьнік у цемрыве ночы.

Племя занялося спрадвечнымі, звыклымі для сябе справамі. Праз колькі дзён узялося ладзіць дуб-помнік. Тры майстры за тры дні сьсеклі той самы высокі дуб, абсеклі гольле і з вяршыні высокага камля пачалі высыкаць знаёмыя рысы Героя. Атрымалася ўвогуле падобна да яго аздобы, хоць тое было і не абавязкова. Галоўнае, каб было мужа, гераічна і прыгожа. Але што да Кіма, дык тут нічога прыукрашваць і не было патрэбы. Ідал-помнік атрымаўся выдатны. Ці ня самы лепшы сярод ўсіх іншых — старых і нядаўніх, якія цеснаю купкай высіліся на капішчы. Найстарэйшыя з іх, праўда, паволі страчвалі сваё былое харавство, чарнелі, трэскаліся, некаторыя нават трухлелі. Але тое зразумела — да іх даўно ўжо не ахвяравалі маладых і патроху забываліся на іх. Уся ўвага і любоў племя засяроджвалася на апошніх.

Апошняя ахвяра, здаецца, была прынятая Драконам (значыцца, Кім дагадзіў, выбар старэйшынаў быў правільны), напады на племя спыніліся. За паўгода не было ніводнага ўварваньня, ніхто на полі ня быў схоплены. Ураджай высьпеў зусім неблагі. Увосень, як сабралі маіс і кукурузу, племя наладзіла ўрачысты фэст у гонар апошняй, гэткай здатнай ахвяры.

І раптам аднойчы на сконе дня ў паселішчы паявіўся Кім.

Быў ён схуднелы, абдзёрты, босы, але ўсё з тым жа мячом у похвах, які яму ўручылі старэйшыны, і паведаміў, што забіў Дракона.

Тое было нечакана, нечувана і зьбянтэжыла ўсіх. Племя ня ведала, як да таго аднесьціся — ніколі раней нічога падобнага ў іх не здаралася. Ніхто не шкадаваў Дракона, людзі гатовыя былі парадавацца з нечуванай нагоды. Але гэтая навіна бурьыла ўсю іерархію, блытала гісторыю, пляжыла ўсю веру, складзеную на пэўным суіснаваньні са злой варожаю сілай. Забойства Дракона будзіла ў душах людзей нестрываны страх — як бы цяпер ня стала горш. Калі і праўда Дракон апынуўся забітым, ці не наваліцца на племя новыя, жажлівыя выпрабаваньні якой іншай злой сілы?

Зноў жа — што рабіць цяпер з выдатна зладжаным і ўжо ўшанаваным чурбаном-помнікам?

Нечаканае вяртаньне Кіма выклікала вялікую ўзрушанасьць усяго племя, але найбольшую — сярод родзічаў і крэўных Героя. Маці сьпярыша ўзрадвалася, а затым аж спалохалася тае свае радасьці. Бацька схаліўся за галаву. Два браты Кіма адразу яго ўзьненавідзелі — гэтак спляжыць усё сваё ды іхняе, вынашанае за год геройства! Каханая спамурнела — яна адчула сябе ашуканай: каханак быў героем, а стаў немаведама кім. Дні і ночы ён задуменна сядзеў у халупе, ні з кім не спатыкаўся, ранейшыя сябры пакінулі яго. Усе яго адцураліся. І нават ідал-помнік без належнай ласкі і пашаны пачаў чарнець, трэскацца, яўна бурьыцца. Таго, вядома, дапусьціць было нельга.

Старэйшыны племя сабраліся ля трох камянёў на капішчы, вырашалі, як быць? Справа была сур'ёзная, трэба было прыняць неардынарнае вырашэньне. Належала выбраць адно з двух — ці Герой, ці ягоны помнік. Пасьля нядоўгай дыскусіі вырашылі, што помнік усё ж даражэй. Ягонае захаваньне не запатрабуе пераробкі іерархіі, не пабурьыць традыцыяў. А Герой Кім? Герой яшчэ знойдуцца, калі будзе ў тым патрэба.

Герой Кім зьнік. Казалі, пайшоў у лес і не вярнуўся. Можа, утапіўся ў дрыгве, а можа яго задралі зьвяры. Дракон жа таксама зьнік, падобна, сапраўды быў забіты, і пра яго паступова забыліся.

Гэтаксама, як і пра Героя Кіма.

Дубы-ідалы не зьнікалі доўга, аднак шанавалі іх усё з меншым імпэтам. Мабыць, не было ў тым патрэбы.

А пасьля перасталі і зусім.

2002

ІНТЭГРАЦЫЯ

Фантастычны аповяд

Рэшта незалежніцкага беларускага войска засяродзілася на хваёвым узлеску. Наперадзе ляжала летняя, у красках лугавіна з крывулястаю рэчкай пасярэдзіне. За ёй на палявых схілах стаіліся расейцы.

Беларусы трывалі паразу — не адну, а шэраг паразяў запар, і ня дзіва. Ваяваць з кантрактнікамі, якім плацілі шалёныя грошы ў далярах, было няпроста. Асабліва, калі ў іхняй краіне на вайне толькі і

мажліва было зарабіць. У беларусаў жа даляраў не было, — былі адны «зайцы». Зноў жа іхняя вайна падпала пад ранг тэрарыстычнай, і беларусы спадзяваліся хіба на ўласны патрыятызм і нацыянальную сьвядомасьць, якую горяча прапагандаваў вернуты з-за рубяжа Зянон Спазьняк. Вярнуў яго Камандуючы, маршал, які ўзначаліў барацьбу за незалежнасьць гэтак жа апантана, як нядаўна змагаўся з адыёзнай «самасьцінасьцю». Некаторыя здзіўляліся, а большыня ўбачыла ў той палітычнай зьмене чарговы хітраванскі выверт любімага кіраўніка.

Памятаючы першасную сяржанцкую вывучку ў войсках КДБ, Камандуючы патрабаваў безумоўнага выкананьня ягонага загаду перамагчы праклятых расейцаў, ды тое памагала мала. Мала памагалі і красамоўныя заклікі да таго Зянона Спазьняка, што дзеля незалежнасьці Беларусі адрынуў усе ранейшыя крыўды на маршала і заўзята заклікаў сьледаваць сьвятым заповітам адраджэньня. Нядаўнія калгасьнікі ды рабочыя «паштовых скрынкаў» слухалі, але слаба разумелі ніколі ня чутыя каманды накшталт «зважай!», «шыхт», «вайсковы чын» або нават слова «жаўнеры». Мала што ў гэтым сэнсе мог растлумачыць і былы старшыня беларускага савету Сьцяпан Парэцкі, якому дазволілі вярнуцца з Амерыкі і ўзначаліць адну з вайсковых калонаў. Гэты з-за рубяжа прывёз некалькі кнігаў па беларускай гісторыі, але Камандуючы загадаў выкінуць ягоную гісторыю ў прыбіральню — яму патрэбны былі жаўнеры. Галоўны наконт бясьпекі генерал-пракурор Мэйман густа абклаў яго стукачамі з задачай: высветліць, ці не зашыфравана ў кніжках старшыні якая адмысловая зьнявага гонару Камандуючага. (Наконт уласнага гонару той стаў надта чуйны). Сам Мэйман, не зважаючы на дзівосныя зігзагі Камандуючага, захоўваў непахісную вернасьць таму, што толькі і давала яму мажлівасьць захаваць жыцьцё. Шматлікія ягоныя таварышы ўжо даўно парылі зямлю і ўсё праз тое, што мелі даўгія языкі. Мэйман жа з кароткім языком за рэкордна кароткі час стаў генерал-пракурорам і гатовы быў змагацца за незалежнасьць Беларусі, як шэраг гадоў змагаўся супраць яе.

Калі з лесу на ўскраек падцягнуліся апошнія з вайскоўцаў, Камандуючы загадаў падпалкоўніку Старкевічу пастроіць усіх у шарэнгу. Набралася няшмат, — змораных, кульгавых, абдзёртых, параненых з акрываўленымі бінтамі на руках і галовах. Як «вечны падпалкоўнік» Старкевіч далажыў, Камандуючы выйшаў з шыкоўнага, ушчэнт запэцканага гразэй «Джыпу-Чырокі» і сказаў прастуджаным ці прапітым голасам:

— Ну што? Прасралі Беларусь? Я ж казаў... Цяпер будзем страляцца. Бо когды вазьмуць расейцы, горш будзет. Як вучоны-гісторык я ведаю... Так што — хто першы?

Усё ж гэта былі сьвядомыя людзі, выхаваныя на гераічным досьведзе вялікай вайны ды партызанскай літаратуры, і цяпер увесь шэраг зрабіў крок наперад.

— Ну зачэм жа так многа? — сказаў Камандуючы. — Уначале — аднаму, для прымеру. Дык хто? Ты — Спазьняк?

— За Беларусь заўсёды гатоў! Сьмерць маскалям! — мовіў схуднелы, у абвіслым шынялі былы старшыня БНФ-ХДС і дастаў з-за дзягі крамнёвы пісталет узору 16 стагоддзя. Сучасны АК ён прынцыпова не хацеў браць у рукі і, стрэліўшы сабе ў грудзі, бы жытні сноп, упаў пад ногі сябрам.

— Стойкі быў барэц за незалежнасьць, — пасля паузы сумна сказаў Камандуючы. — Я ўважаў яго. Ну хто далей? На мяне не глядзіце, я буду апошні. Як капітан з тонучага судна. Ты — Парэцкі?

— Але я — легітымны старшыня...

— Мне напляваць і расьцерці, што ты легітымны. Калі трусіш — паможам. Мэйман!

Мэйман, які з прычыны недахопу кадраў даўно быў пракурорам, судзьдзем і «спалніцелем прыгавораў» у адной асобе, спрытна падскачыў да разгубленага Парэцкага і стрэліў у патыліцу.

— Хто яшчэ надта легітымны? — строга папытаўся Камандуючы. Мабыць, болей такіх не знайшлося, і Камандуючы холадна патлумачыў: — Наш прынцып ізвешны: дабравольна, но абязацільна. Усе, хто любіць Беларусь, далжны ахвяраваць для яе. Правільна, беларусы?

— Правільна! — згодна, хоць і ня дужа гучна пранеслася над шэрагам.

— Я бароўся, усе бачылі. Бароўся, як зьвер. Спачатку за інтэграцыю, патам за суверэннасьць. Так вынуждалі абстаяцільствы. Але я ня Бог, вораг пабядзіў. Так што майце чэсьць, беларусы.

З шэрагу выйшлі два невялічкія вайскоўцы ў запэцканым камуфляжы, з аўтаматамі Калашнікава на грудзях.

— Мы гатовы, — ціха сказаў адзін, і Камандуючы бліснуў хцівым позіркам.

— Даўно ты далжон быць гатовы, грамадзянін Залябедзька. — Я табе гаварыў: плоха кончыш. А ты столька цянул. На дружка раўнялася?

— Мы не раўняліся. Мы са спадаром Ранчоркам належалі да розных партыяў і рухаў.

— Рухаў! — перадражніў Камандуючы. — Во дарухаліся. Удвох асталіся.

Амаль разам бухнулі два стрэлы. Пасля строй зусім разбурыўся, некаторыя саступілі ўбок, пачулася яшчэ некалькі стрэлаў. На роснай траве паболела нерухомах целаў. Іх ня краталі, нікуды не прыбіралі. Нерашучыя стаялі з разгубленым выглядам. Перад невялічкаю купкай сваіх падначаленых Камандуючы аддаваў апошнія распараджэньні.

— І эта... Пагінем, дык нада, штоб напісалі рэквіем. Перадайце мой указ Гучанку.

— Гучанок даўно ў Маскве. Другую зорку на тратуары абмывае.

— Прадацель! А так на задніх лапках плясаў...

Вусаты твар Камандуючага зрабіўся зусім суровы і змрочны.

— Ня трэба было яго пушчаць на Віцебскі базар. Хай бы сядзеў у Камаях, маліўся ды згарэў з уніятамі. Як Хадырка з Барадулям.

— А што — згарэлі? — з цікавасцю папытаўся Камандуючы.

— Да гла.

— Тым лепш. А то — месца на Усходніх могілках, похараны... Гэтыя похараны разарылі мне гасударства.

— Рынкавая эканоміка, — змрочна канстатаваў Мэйман. — Ні ў якое сравненне з сацыялістычнай.

— Сацыялістычная таксама не аптымальная. Я ведаю, — асьцярожна мовіў Старкевіч, апрануты ў шынель з пагонам і падпалкоўніка. — Як я камандваў ротай...

— Ты плоха камандваў, — адрэзаў Камандуючы. — І тады, і цяпер.

— А хто лепш? Я стараўся...

— Пастарайся ў пасьледні раз. Ну! Ці памагчы?

— Сам умею, — сказаў Старкевіч і адварнуўся. Хутка бабахнуў пісталетны стрэл, і падпалкоўнік, сагнуўшыся, тыцнуўся галавой у траву.

— Во гэта іспалніцельнасць! І ні слова вапракі. Дажа на беларускай мове. На мове! — грэбліва мовіў Камандуючы. — Кстаці, а гдзе Білевіч? Наўрад ці застрэліўся. Гэты балабон-няўмека за што ні возьмецца, усё праваліць. Столькі змагаўся за мову, і што? Нават трасянкі не дамогся. Гімна ня склаў. Я яму даручыў гімн Камандуючага, чтобы он ваадушайляў масы. Далжон он был пастарацца. Так нет. Сабатажнік, он, ваш Білевіч!

— Бычкову трэба было, — падказаў хтось .

— Правільна! Трэба было Бычкову — я ягоныя вершы яшчэ ў чацьвёртым класе вучыў. Да не падказалі. Зеўрук гэны дэзінфармаваў, — са скрухой мовіў Камандуючы. — Сказаў, будта Бычкоў — вораг Беларусі і Расіі. А саўмесна — Літвы, Латвіі, Эстоніі, Украіны і Польшчы. Я і паверыў. Падумаў, што Зеўрук ведае — у ЦК ды ў разьлічных выведках працаваў. Напрасна, знаеце, даверыўся. Сьледавала давяраць, но правяраць. Паглядзіце там, ці Спазьняк ужэ ня дыхае? Апруцянеў? А то можа, халастым стрэльнуў?

Нехта ад купкі ля «Гранду-Чырокі» пабег зірнуць на труп Спазьняка і хутка адтуль пачулася:

— Спазьняк ляжыць. А Залябедзькі няма.

— Як няма? Ён жа застрэліўся.

— Мабыць, сапраўды халастым. Імітацыя, — змрочна мовіў Мэйман.

— Гэта прадацельства! Он меня абхітрыў. Хацеў тады разам з Ганчаром, ды... Пажалеў. Вот і расплата за мяккасьць души. Дзейсьцьвільна, очань мы рахманья, беларусы. Ня тое, што ты, Мэйман.

— Тое, што і ты! — З тайным папрокам надзьмуў вусы генерал-пракурор.

Камандуючы дастаў насоўку і старанна выцер змакрэлыя вочы.

Падобна, ён гатовы быў заплакаць, хіба ў ягоным позірку раз-пораз бліскала непрыхаваная хцівасьць.

— Я ж цібе прыказаў устраниць Гураўкіна. А он аказваецца ў ААН зноў ваду муціць проці суверэннай дзяржавы... Паэт гэны.

— Праізашла памылка. Устранилі Гуралкіна. Супадзеньне фаміліяў.

— Як жа вазможна! Нада ж ведаць нацыянальныя кадры, адлічаць паэта ад мастака. Не страляць абы каво...

— Я счытал, у Беларусі адзін мастак — паважаны акадэмік Цавіцкі...

— Правільна! Очань мной паважаны. Как і явоны сын — маладой, но перспектiвнiй, — рускiй, то есьць беларускiй па духу...

Строй тым часам зусім пабурыўся, стрэлы бахалі ўсё часьцей. Страляліся ад любові да Беларусі, ад нянавісьці да маскалёў, ад бязьмежнае адданасьці любаму Камандуючаму. Проста таму, што ўсё надакучыла, у тым ліку і д'ябальскае, крывавае жыцьцё ў краіне з бясконцай барацьбой і заблытанымі ідэямі. Дзе-нідзе чуліся воклічы «Жыве Беларусь!», часам праклёны ці проста злая мужчынская лаянка. У доле на ўзьлеску ўсё большала нерухомах целаў, скрозь на траве валялася зброя, нікому ўжо не патрэбны рыштунак. Найболей таго ляжала каля «Джыпу-Чырокі», дзе ўсё яшчэ тоўкся Камандуючы. Купка чыноў ля яго, аднак, усё менела. Нарэшце застаўся апошні — генерал-пракурор Мэйман.

— Мэйман, ты ўсе мае сакрэты знаеш, да?

— Знаю, да.

— І ты іх сахраниш. Назаўжды!

Генерал-пракурор не пасьпеў адказаць, як Камандуючы махнуў рукой і ў яго, бы з рукава, грывнуў нечаканы стрэл. Як Мэйман упаў, Камандуючы яшчэ два разы стрэліў яму ў галаву і крута адварнуўся.

Пасьля ён уключыў радыётэлефон і мовіў нейкую фразу — пароль ці што: 548-5211AZ. Сунуўшы ў кішэню HENDI, дастаў з багажніка сьцяг — шырокую чырвоную палатніну з сярпом і молатам ля тэлескапічнага дрэўка — і ўскочыў у машыну.

— Газуй, Садам!

Звыкла абьякавы да ўсяго, што адбывалася навакол, чарнавусы кіроўца рыўком зрушыў машыну, якая палявой дарожкай нязграбна папаўзла па выбоінах у бок рачулкі. Адною рукой Камандуючы трымаўся за кароткі дзяржак перад сабой, а другою праз вакно высока ўзьнімаў сьцяг, пад якім нарэшце мелася здзейсьніцца вялікая мэта ягонага жыцьця — інтэграцыя.

Што рабіць, калі кожная вялікая мэта патрабуе вялікіх намаганьняў і няменшых ахвяраў...